

Іванов Юрій Борисович
Крисоватий Андрій Ігорович
Десятнюк Оксана Миронівна

Податкова система

Підручник

Затверджено
Міністерством освіти і науки України

УДК 336.221.4(477)(075.8)

ББК 65.9(4УКР)261.4я73

І20

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 14/18.2-1054 від 28.04.2006 р.)*

Рецензенти:

Загорський В. С. – доктор економічних наук, професор, ректор Національного університету Державної податкової служби України;

Омелянович Л. О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, перший проректор Донецького державного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського;

Федосов В. М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана, заслужений діяч науки і техніки України.

Іванов Ю. Б., Крисоватий А. І., Десятнюк О. М.

І20 Податкова система. Підручник. – К.: Атіка, 2006. – 920 с.
ISBN 966-326-193-5

У підручнику викладено теоретичні та практичні питання організації та функціонування податкової системи України, відповідно до вимог Державного стандарту підготовки бакалаврів за напрямом «Економіка і підприємництво» на основі чинного законодавства України з питань оподаткування та податкового регулювання, вимог національних стандартів бухгалтерського обліку та звітності.

Підручник знайомить з історичними аспектами становлення та розвитку податкової системи, її структурою та функціями. Значну увагу приділено також висвітленню зарубіжного досвіду організації податкових систем.

Для студентів усіх економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, слухачів центрів підготовки магістрів, аспірантів, викладачів, працівників органів державної податкової служби. Буде корисним і для працівників усіх державних установ і організацій, керівників і спеціалістів підприємств різних галузей економіки, хто виявляє інтерес до теорії та практики оподаткування.

УДК 336.221.4(477)(075.8)

ББК 65.9(4УКР)261.4я73

© Ю. Б. Іванов, А. І. Крисоватий,
О. М. Десятнюк, 2006

© Видавництво «Атіка», 2006

ISBN 966-326-193-5

Перехід до ринкової економіки – це шлях, яким сьогодні йде Україна, прагнучи увійти до сучасного світового співтовариства на правах рівноправного партнера. Однак успішне входження до європейської цивілізації молодій країні залежить насамперед від побудови збалансованої оптимальної податкової системи ринкового типу, яка є основою нарощування приросту валового внутрішнього продукту, наповнення державного та місцевих бюджетів, поліпшення добробуту в суспільстві, від забезпечення зайнятості населення та зміцнення національної валюти. Саме податки, їх найраціональніше використання, визначають фінансову основу практичного реформування перехідної економіки, є фактором успішного подолання кризових негараздів, підвищення рівня соціального захисту населення. Саме податкова система закладає підвалини економічного благополуччя держави й народу, є центральною ланкою фінансово-економічної доктрини країни та її розвитку.

Податкова система держави – це надзвичайно складне і багатогранне явище, яке формується під дією і об'єктивних, і суб'єктивних факторів. Об'єктивне підґрунтя податкової системи пов'язане із об'єктивним характером існування власне самих податків як економічної категорії. Суб'єктивність податкової системи – у тому, що вона виступає похідним елементом і проявом на практиці податкової політики, яка проводиться в тій чи іншій державі і формується відповідними державними структурами через податкове право і податкове законодавство.

Труднощі пізнання природи податкової системи пояснюються тим, що податок – це одночасно економічне, господарське і політичне явище. Російський економіст М. М. Алексєєнко ще в XIX ст. відзначив цю особливість податку: «З одного боку, податок – один із елементів розподілу та перерозподілу... З другого боку, запровадження, справляння та використання податків є однією із функцій держави».

Основне завдання дослідження сутності податків – простежити еволюцію уявлень про природу податку під впливом розвитку вчення про державу. В розвитку поглядів на роль держави можна виділити два напрями, які дозволяють краще зрозуміти соціально-економічний та суспільний зміст податків. Перший – тезис про невиробничий характер державних послуг, який не тільки відокремлював фінансове господарство від державного, а й протиставляв їх. Податок у цій концепції не пов'язаний із задоволенням соціально-економічних потреб суспільства, оскільки обслуговує невиробничі видатки держави. Другий напрям пов'язаний із наявністю поглядів на господарську діяльність держави як на складову народногосподарської діяльності, як потребу економічного і соціального розвитку.

У поглядах на податок відбувається поворот до розуміння податку в ринкових умовах як осмисленої необхідності. Для суб'єктів господарювання податок може бути поганий або дуже поганий, оскільки він, навіть і мінімальний, скорочує їх реальні доходи. Але його сплата є обов'язковою для задоволення суспільних благ і не залежить від бажання та волі конкретного платника.

Податок – універсальна вихідна категорія, яка виражає основні суттєві риси і властивості фінансів у будь-якій економічній системі ринкового типу. Не випадково в умовах функціонування ринкової економіки податкова форма в системі фінансових відносин стає провідною. Аналіз податків як вихідної категорії, в якій проглядаються основні суттєві риси і властивості фінансів, дає правильний орієнтир для розгляду різних фінансових понять і категорій у чіткій відповідності до розвитку економічного процесу.

Розуміння податку як обов'язкового платежу фізичних та юридичних осіб до бюджетів органів суспільної влади різних рівнів прийнятне лише для практичних цілей. Будь-який податок, крім фіскальної та регулюючої дії, має ще побічні, зовнішні для фіска соціальні наслідки. Тому податки варто розглядати не просто як категорію економічну, а як категорію суспільно-соціальну.

Суспільна ціна податків вимірюється втратою частини особистого добробуту конкретними платниками із переміщенням цієї частини через бюджет до всього населення держави. Еволюція фінансового знання про суспільний характер податків нерозривно пов'язана із теоретичною концепцією державних благ, джерелом забезпечення яких є кошти органів державної влади. Такі блага, що мають характер суспільних, не виробляються приватною економікою, а забезпечуються тільки державою. Причому, якщо держава є органом, який забезпечує виробництво незамінних суспільних благ, то споживачі сприймають ці блага через усвідомлення цін, рівень яких устанавлюється за суспільною згодою. Ціною суспільних благ є податки, і оплата державних благ – єдине можливе використання податкових надходжень. У результаті між державою – виробником суспільних благ і суспільством досягається еквівалентна мінова угода «блага – податки».

Суттєво поліпшити стан державних фінансів в Україні можна тільки шляхом послідовного і комплексного реформування соціально-економічних процесів у суспільстві, насамперед, вдосконаленням податкової системи та чинного податкового законодавства. Причому реформи у цій царині мають відбуватися не хаотично і спонтанно за бажаннями нововладців, а відповідно до такої доктрини держави, яка базується на певній науковій парадигмі фінансового забезпечення ринкового державотворення.

Податкова політика існує у суспільстві майже тисячу років, але й досі питання сплати податків є вкрай важливими як для державної влади,

так і для населення, оскільки оподаткування стосується майже кожного члена суспільства, будь-якої родини. У цьому контексті не можна не згадати вислів, який став крилатим, американського політика Б. Франкліна (1706–1790): «У світі не можна уникнути двох речей: смерті й податків».

Надвисокі податки ведуть до зuboжіння населення, згортання господарської діяльності, перешкоджають економічному зростанню і процвітанням країни. Непосильні податки були причиною багатьох соціальних конфліктів, занепаду цілих цивілізацій. Проте, як зазначив міністр фінансів Франції ще у 1792 р., «народ ніколи не відмовляється платити розумних податків: розумних у їхньому використанні й розумно обтяжливих». Тому головним питанням у процесі розбудови податкової системи є визначення того оптимального рівня оподаткування, який відповідав би соціально-економічним інтересам держави і був прийнятним для суб'єктів господарювання і населення.

Оптимізація оподаткування, досягнення балансу між фіскальною достатністю, економічною ефективністю та соціальною справедливістю – загальна мета стратегії податкових реформ будь-якої країни.

При переході до суто ринкової економіки у державі змінюються як система оподаткування, так і методи розрахунків та сплати податків, а відповідно – і порядок їх адміністрування. Економічні відносини, пов'язані з податками, тією чи іншою мірою зачіпають все населення країни, тому теоретичні і практичні аспекти побудови податкової системи цікавлять не лише спеціалістів (економістів, юристів, керівників всіх рівнів, підприємців тощо), а й усіх громадян країни.

Система оподаткування в Україні, яка почала формуватись з 1991 р., є різноплановою і має практично всіх аспектів відносин між державою і підприємствами: від формування бюджету, тобто здійснення фіскальної функції щодо вилучення коштів підприємств – і до забезпечення стимулювання і регулювання виробництва.

Попри незмінність основоположних принципів побудови податкової системи, закладених у Законі України «Про систему оподаткування», деякі її елементи постійно змінюються: вносяться доповнення, уточнення, поправки, що свідчить про намагання запровадити ефективно діючі відносини між державою і суб'єктами господарювання. Внаслідок цього особлива увага має бути приділена організації і вдосконаленню всіх сторін функціонування податкової системи.

Підручник «Податкова система» підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Податкова система», яку включено до нормативних дисциплін навчального плану підготовки фахівців зі спеціальностей «Фінанси» і «Оподаткування». Його мета – сприяти отриманню студентами знань, які необхідні майбутнім спеціалістам для здійснення функціональних обов'язків у сфері оподаткування.

У підручнику розглядається основне коло питань з теорії та практики

оподаткування, організації та методики справляння податків та податкових платежів, їх інформаційно-облікового забезпечення у контексті нормативно-законодавчих актів, що регулюють цей процес. У ньому висвітлено сутність, елементи та порядок справляння податків, функції і структуру органів державної податкової служби, систему контролю за процесом оподаткування в Україні, порядок ведення податкового обліку.

Підручник органічно поєднує напрацьований авторами раніше матеріал (зокрема: навчальні посібники Ю. Б. Іванова «Система оподаткування в схемах і таблицях» (2003 р.) та А. І. Крисоватого і О. М. Десятнюк «Податкова система» (2004 р.) та сучасний стан і розвиток вітчизняної податкової системи.

Автори висловлюють глибоку вдячність рецензентам: докторові економічних наук, професорові, завідувачеві кафедри фінансів Донецького університету економіки і торгівлі ім. М. І. Туган-Барановського **Л. О. Омелянович**; докторові економічних наук, професорові, завідувачеві кафедри державних фінансів Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана **В. М. Федосову** і докторові економічних наук, професорові, ректорові Державного університету ДПА України **В. С. Загорському** за висловлені зауваження, наукові рекомендації, конструктивні пропозиції щодо матеріалу підручника.

Вступ	3
Розділ I. СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ПОДАТКІВ	7
1.1. Передумови виникнення та розвитку податків, їх призначення	7
1.2. Податки як соціально-економічна категорія	16
1.3. Функції податків, їх природа	26
1.4. Елементи податку та їх характеристика	31
1.5. Види податків і податкових платежів та їх класифікація	51
1.6. Місце прямих і непрямих податків у податковій системі, їх переваги та недоліки	58
1.7. Сутність та проблематика перекладення податків	69
1.8. Роль податків у фінансовій політиці держави	75
Розділ II. ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА І ПОДАТКОВА СИСТЕМА	80
2.1. Сутність податкової політики та напрями її проведення	80
2.2. Критерії формування податкової політики у правовій державі	87
2.3. Поняття податкової системи та вимоги до неї	92
2.4. Наукові основи побудови податкової системи	101
2.5. Система оподаткування та принципи її побудови	110
2.6. Вплив оподаткування на інвестиції та економічне зростання в країні	111
Розділ III. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ І ПОДАТКОВОЇ РОБОТИ	123
3.1. Основи організації податкової роботи, її основні елементи	123
3.2. Правове забезпечення податкової роботи	124
3.3. Структура податкової служби та її функції	130
3.4. Податкова міліція: обов'язки, права, функції	143
3.5. Завдання, права та обов'язки органів державної податкової служби	148
3.6. Основи адміністрування податків, зборів та податкових платежів	155
3.6.1. Організація обліку платників податків	155
3.6.2. Оперативний облік податків, зборів (обов'язкових платежів органами податкової служби)	171

3.6.3.	Визначення обсягу податкових зобов'язань платників податків	176
3.6.4.	Податкове повідомлення і податкові вимоги	182
3.6.5.	Податковий борг	187
3.6.6.	Податкова застава	192
3.6.7.	Адміністративний арешт активів	195
3.6.8.	Продаж активів, що перебувають у податковій заставі	198
3.6.9.	Розстрочення та відстрочення податкових зобов'язань (боргу)	201
3.6.10.	Звітність про надходження платежів	202
Розділ IV.	ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ	204
4.1.	Сутність та фіскальна роль податку на додану вартість як форми універсального акцизу	204
4.2.	Суб'єкти оподаткування	212
4.3.	Об'єкт і база оподаткування	216
4.4.	Податкові ставки	222
4.5.	Правила податкового обліку з ПДВ	227
4.6.	Порядок обчислення та сплати податку	238
4.7.	Бюджетне відшкодування	243
4.8.	Пільги з податку на додану вартість	246
Розділ V.	АКЦИЗНИЙ ЗБІР	270
5.1.	Акцизний збір як форма специфічних акцизів	270
5.2.	Суб'єкти оподаткування	275
5.3.	Об'єкти та база оподаткування	279
5.4.	Податкові ставки	281
5.5.	Порядок обчислення та сплати	293
5.6.	Податкові пільги	300
5.7.	Маркування подакцизних товарів	303
5.8.	Контроль за справлянням акцизного збору та відповідальність платників	310
Розділ VI.	МИТО ЯК ФІСКАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ ТА ЗАСІБ МИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	314
6.1.	Основи митної справи в Україні	314
6.2.	Загальна характеристика та види мита	315
6.3.	Митна вартість	322
6.4.	Митні пільги	332
6.5.	Порядок нарахування та сплати мита	337
Розділ VII.	ПОДАТОК НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ	342
7.1.	Сутність та форми прибуткового оподаткування юридичних осіб	342

7.2.	Суб'єкти оподаткування	346
7.3.	Валові доходи та їх коригування	349
7.4.	Зміст, склад і структура валових витрат	357
7.5.	Витрати подвійного призначення	373
7.6.	Амортизація та її вплив на оподатковуваний прибуток	387
7.7.	Ставки податку	394
7.8.	Механізм розрахунку та порядок сплати податку на прибуток підприємств	397
7.9.	Особливості прибуткового оподаткування окремих господарських операцій	404
7.10.	Особливості оподаткування окремих платників податку	424
Розділ VIII. ПОДАТОК З ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ		439
8.1.	Основи прибуткового оподаткування громадян	439
8.2.	Суб'єкти оподаткування	441
8.3.	Об'єкт оподаткування	444
8.4.	Ставки податку	464
8.5.	Податкові соціальні пільги та порядок їх застосування	467
8.6.	Сутність та порядок застосування податкового кредиту	474
8.7.	Особливості оподаткування окремих видів доходів	483
8.8.	Порядок сплати (перерахування) податку до бюджету та відповідальність платників	519
Розділ. ІХ. АЛЬТЕРНАТИВНІ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ		528
9.1.	Фіксований сільськогосподарський податок	528
9.1.1.	Загальна характеристика	528
9.1.2.	Суб'єкти оподаткування	531
9.1.3.	Об'єкт оподаткування та ставки	534
9.1.4.	Порядок нарахування та строки сплати	537
9.1.5.	Процедура реструктуризації (відстрочки) суми податкового боргу та зобов'язань з фіксованого сільськогосподарського податку	540
9.2.	Спрощена система оподаткування для юридичних осіб – суб'єктів малого підприємництва	546
9.2.1.	Єдиний податок: нормативна база та основні характеристики	546
9.2.2.	Платники єдиного податку	551
9.2.3.	Ставки та база оподаткування	556
9.2.4.	Зміна системи оподаткування	559
9.2.5.	Особливості сплати інших податків і зборів	565
9.2.6.	Податковий облік і звітність	569

9.3. Спрощена система оподаткування, обліку та звітності фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності	571
9.4. Фіксований податок	580
Розділ X. ПЛАТА ЗА РЕСУРСИ ТА ПОСЛУГИ	588
10.1. Плата за землю	590
10.1.1. Основи поземельного оподаткування	590
10.1.2. Основи побудови плати за землю: платники, об'єкти оподаткування, пільги щодо сплати	591
10.1.3. Ставки та механізм розрахунку земельного податку	597
10.1.4. Порядок сплати податку, відповідальність платників	603
10.2. Збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету	605
10.3. Збори за спеціальне використання природних ресурсів	611
10.3.1. Плата за користування надрами	612
10.3.2. Збори за використання водних ресурсів	622
10.3.3. Збір за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду	629
10.4. Збір за використання радіочастотного ресурсу України	636
10.5. Збір за забруднення навколишнього природного середовища	639
10.6. Рентні платежі	645
10.7. Збір у виді цільової надбавки до чинного тарифу на електричну та теплову енергію	653
10.8. Збір у виді цільової надбавки до затвердженого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності	656
10.9. Державне мито	658
10.10. Плата за патенти	664
10.11. Єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України	680
Розділ XI. ІНШІ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ПОДАТКИ І ЗБОРИ	683
11.1. Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів	683
11.2. Податок на промисел	696
11.3. Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства	700
11.4. Збір за проведення гастрольних заходів	705
11.5. Внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування	708
11.6. Збори на обов'язкове державне пенсійне страхування	711
11.7. Збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб	722

Розділ XII. МІСЦЕВІ ПОДАТКИ ТА ЗБОРИ	727
12.1. Основи місцевого оподаткування	727
12.2. Комунальний податок	729
12.3. Податок з реклами: організація нарахування та сплати	734
12.4. Місцеві збори	736
Розділ XIII. ПОДАТКОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ	751
13.1. Теоретичні основи податкового менеджменту	751
13.2. Державний податковий менеджмент	754
13.3. Податкове планування і прогнозування	756
13.4. Податкове регулювання	763
13.5. Податковий контроль	781
13.6. Корпоративний податковий менеджмент	791
Розділ XIV. УХИЛЕННЯ ВІД ПОДАТКІВ	811
14.1. Зміст та основні характеристики ухилення від оподаткування	811
14.2. Основні причини та потенційні загрози ухилення від оподаткування	817
14.3. Податкові правопорушення: основні типові способи	821
14.4. Відповідальність платників податків за порушення податкового законодавства	825
Розділ XV. ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ	841
15.1. Фіскально-регулюючі аспекти податкової політики	841
15.2. Види і форми реалізації податкової політики	846
15.3. Ефективність та дієвість реалізації податкової політики	854
ДОДАТКИ	864
<i>Список літератури</i>	904